

Eufemizam i disfemizam lice su i naličje iste medalje

Svi smo mi barem čuli za pojam eufemizma i znamo da se njime služimo kad želimo ublažiti neku istinu, iskaz ili situaciju. U kroatistici se taj uvriježen i općepoznat pojam istražuje kao stilska figura u znanstvenim disciplinama kao što su retorika i stilistika. Međutim, anglosaski lingvisti, uglavnom sociolingvisti i semantičari, eufemizam promatraju u društvenome kontekstu kao društveno uvjetovano značenje. U tim se istraživanjima eufemizam proučava u binarnome odnosu prema tzv. disfemizmu¹. Zanimalo nas je što je to disfemizam i čemu on služi u jezičnoj uporabi.

I kao prosječni govornici svjesni smo činjenice da riječi počesto nisu neutralne, nego da sadržavaju jak, pozitivan ili negativan, emocionalni naboj. Ne kaže se slučajno da zlatna riječ i željezna vrata otvara ili, posve suprotno, da riječi mogu biti ubojito oružje, pa ne začuđuje ni izreka koja daje naslutiti golemi potencijal izgovorene riječi i koja kaže da je šutnja zlato.

Da je pozitivno značenje eufemizma u binarnome odnosu s negativnim značenjem, vidljivo je iz činjenice da se svaki eufemizam vrlo lako može prometnuti u svoju suprotnost – disfemizam². Kreće se od osnovne pretpostavke da riječi, odnosno njihova značenja, vrlo često nisu neutralne, nego sadržavaju neka dodatna, tzv. konotativna ili subjektivna značenja, koja leksikografi u svojim rječnicima obilježavaju posebnim oznakama. Na primjer, u Anićevu se rječniku u popisu kratica navode oznake *ekspr.*, *pejor.*, *deprec.*, *vulg.*, *eufem.*, *ideol.* i *sl.*³ Budući da takva značenja riječi često izmiču logičkim objašnjenjima i podložna

.....
Eufemizam imenuje tabuirani
predmet ublaženo i počesto
uljepšano.
Disfemizam imenuje tabuirani
predmet često drastično i ružno.
.....

* Dinka Pasini viša je lektorica na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

¹ Zato se disfemizam i u naslovu članka nalazi uz eufemizam. Ideja za naslov članka potaknuta je usporedbom australskih lingvista Keitha Allana i Kate Burridge, u kojoj se odnos između eufemizma i disfemizma uspoređuje s novčićem služeći se engleskim frazomom *two sides of the same coin*. U hrvatskoj se semantici pojmu disfemizma približila Bernardina Petrović baveći se tzv. sinonimičnošću i tvrdeći da su „eufemizmi na određeni način suprotstavljeni vulgarizmima”. (Petrović, Bernardina. 2005. *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb. Str. 195.).

² Usp. Adams, Robert M. 1985. *Soft Soap and Ninthy-Gritty. Fair of Speech: The Uses of Euphemism*. Ur. Enright, Dennis Joseph. Oxford University Press. Oxford – New York. Str. 44–56.

³ Usp. Anić, Vladimir. 1991. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Novi Liber. Zagreb.

su vrijednosnim sudovima, s velikim se emocionalnim nabojem zamjećuju i među prosječnim govornicima.

Svjedoče o tome mnogobrojni primjeri iz svakodnevne uporabe, ali i iz javnoga jezika. Na primjer, u ratu je uvijek pitanje tko će biti nazvan herojem, a tko zločincem, tko napadačem, a tko braniteljem, što se sve lako može, promjenom situacije na terenu, okrenuti naglavce i u čistu suprotnost. Jedan od najjasnijih primjera u novijoj hrvatskoj povijesti 90-ih godina 20. stoljeća jest nazivanje jedne ratne operacije oslobodilačkom akcijom i, istodobno, udruženim zločinačkim pothvatom. Naravno, misli se na ratnu operaciju Oluja. Oluja je, kao što je poznato u široj javnosti, oslobodilačka akcija jer je njome oslobođen velik dio okupiranoga hrvatskog teritorija. U kontekstu haškoga tribunala ista je operacija na početku postupka imala pravnu kvalifikaciju udruženoga zločinačkog pothvata. Ta se kvalifikacija utvrđivanjem činjenica poslije promijenila, a generali Gotovina i Markač oslobođeni su optužnice i proglašeni ratnim herojima.

Zbog navedenih razloga sva novija istraživanja eufemizma obrađuju i ono što stoji u leksičkome sustavu u opreci prema njemu, tzv. disfemizam. Grčki prefiks *dys*⁴ prema *Rječniku stranih riječi*⁵ „prvi je dio riječi koji znači nešto što nije slično,

Eufemizam i disfemizam usko su povezani. I jedan i drugi upotrebljavaju se za imenovanje tabuiranih predmeta, tj. predmeta koji se smatraju neprikladnima u pojedinome društvu. Oni u određenome kontekstu imaju isto denotativno značenje, ali imaju posve različito konotativno značenje.

odnosno različito, loše, teško, s greškom ili oštećenjem”. Drugim riječima, označuje ono što je loše, zlo, omraženo. Dakle, znači sve ono što je u suprotnosti s prefiksom *eu-* koji znači ‘blago, dobro, prikladno’, odnosno, prema *Rječniku stranih riječi*, to je „prvi dio riječi koji označava ono što je dobro, blago, povoljno, ugodno, ispravno”⁶. Disfemizam, kao i njegov parnjak eufemizam, svrstava se u leksikologiji i semantici u kategoriju kontekstnih sinonima, odnosno pod pojam sinonimičnosti⁷.

Kako se jezik temelji na oprekama, tako se i značenja pojedinih riječi pojavljuju u oprekama, s tim da je ovdje riječ o značenjima koja se zbog izvanjezičnih razloga smatraju

pozitivnima ili negativnima. Nije, naime, svejedno u kojemu ćemo kontekstu, s kakvom intonacijom, i s kakvom namjerom upotrijebiti, na primjer, riječ *seljak* (sličnih primjera ima jako mnogo, pa čak i kod naoko potpuno neutralnih riječi). Jedan je od

⁴ Prefiks stranoga podrijetla *dis-* u hrvatskome se, gdje je to moguće, zamjenjuje prefiksima *ne-* i *raz-*. (*Hrvatski jezični savjetnik* 1999: 205)

⁵ Anić, Vladimir; Goldstein, Ivo. 1999. *Rječnik stranih riječi*. Novi Liber. Zagreb. Str. 306.

⁶ Isto, str. 396.

⁷ *Sinonimičnost* je sinonimija na sintagmatskoj razini i ovisna je o kontekstu. (Petrović 2005.)

najzanimljivijih primjera ime *Balkan*, koje za govornike hrvatskoga u određenome kontekstu ima negativno značenje, pa bismo ga slobodno mogli okarakterizirati kao disfemizam, a kao njegovu neutralnu istoznačnicu svezu *jugoistočna Europa* (sama po sebi *Balkan* i *jugoistočna Europa* samo su zemljopisna imena). Zanimljivo je da se u gotovo svim jezicima ime *Balkan* upotrebljava s emocionalnim nabojem, pri čemu emocija varira od neutralne do pogrdne. Nešto se drukčije *Balkan* doživljava samo među govornicima turskoga jezika, u kojemu taj pojam nema pogrdnu komponentu, i u bugarskome, koji svojim govornicima pruža sve nijanse značenja od negativnih preko neutralnih do pozitivnih⁸.

Sve definicije disfemizma sadržavaju njegov odnos prema eufemizmu, pa tako i australski lingvisti Keith Allan i Kate Burridge definiraju disfemizam kao „izraz s konotacijama koje su uvredljive ili u odnosu na denotaciju ili u odnosu na slušatelja ili oboje te upravo iz toga razloga zamjenjuje neutralan ili eufemističan izraz”⁹.

Ako tu definiciju usporedimo s definicijom eufemizma, koji je također izraz s konotacijama, ali koje nisu uvredljive ni u odnosu na denotaciju ni u odnosu na slušatelja te koji se upotrebljava kao zamjena za neprikladan izraz u namjeri da se izbjegne mogući gubitak obraza – vlastitoga ili tuđega – vrijeđanjem slušatelja ili koga trećega, uočit ćemo jasnu i nedvojbeno sličnost. Razlika je zapravo samo u riječi *uvredljiv* (*offensive*) i u dodatnome objašnjenju njegove uporabe u odnosu na neutralnu riječ ili na eufemizam. Osim toga, disfemizam uključuje iste strategije kao eufemizam. Međutim, dvije su glavne razlike između disfemizma i eufemizma. Jedna je od njih primjena strategije *dio za cjelinu* (*sinegdoha*), koja se u disfemizmu primjenjuje mnogo češće od tipične strategije eufemizma *opće za pojedinačno*. Druga je razlika u tome što se u disfemizmu mnogo češće primjenjuje hiperbola, s iznimkom reklama, u kojima se stvari preuveličavanjem uljepšavaju¹⁰.

U disfemizmima se prema Allanu i Burridgeu:

- osobe uspoređuju sa životinjama (*koza, krava, kučka, konj, majmun*)
- osobe karakteriziraju s pomoću riječi za pojedine dijelove tijela ljudi i životinja (*guzica, njuška, papak*)

.....
 Disfemizam kao „izraz s konotacijama koje su uvredljive ili u odnosu na denotaciju ili u odnosu na slušatelja ili oboje te upravo iz toga razloga zamjenjuje neutralan ili eufemističan izraz”.

⁸ Usp. Todorova, Maria. 2006. *Imaginarni Balkan*. Čigoja štampa. Beograd. Str. 96.

⁹ Allan, Keith.; Burridge, Kate. 1991. *Euphemism & Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon*. Oxford University Press. New York. Str. 7.

¹⁰ Usp. Enright, Dennis Joseph. 1985. *Mother or Maid? Fair of Speech: The Uses of Euphemism*. Ur. Dennis Joseph Enright. Oxford University Press. Oxford.

- osobe opisuju s pomoću riječi za osobe s mentalnim ili fizičkim oštećenjem (*imbecil, idiot, šepavac, kripa*)
- osobe opisuju s pomoću stereotipnih predodžba o stanovnicima određenoga područja ili pripadnicima nacionalne skupine (*balkanac, ciganin, janez, šiptar, židov, blitvar, žabar*)¹¹.

Zanimljivo je također da disfemizme često upotrebljavaju pripadnici suprotstavljenih strana govoreći jedni o drugima, npr. pripadnici različitih političkih skupina (*komunjare, konzerve*), feministice govoreći protiv muškaraca (*muška svinja*), tzv. mačo-tipovi govoreći protiv žena (*ženska kokoš, guska, tuka*), pa i cijele nacije protiv nacija (*ustaše, četnici*). Vrlo su pogodni kad se želi pokazati kako se protivničke strane osuđuju, a ono što oni zastupaju degradira.

Koja je onda temeljna funkcija disfemizma i koja je razlika u njegovoj uporabi u odnosu na eufemizam?

.....
 Međutim, dvije su glavne razlike između disfemizma i eufemizma. Jedna je od njih primjena strategije *dio za cjelinu* (sinegdoha), koja se u disfemizmu primjenjuje mnogo češće od tipične strategije eufemizma *opće za pojedinačno*. Druga je razlika u tome što se u disfemizmu mnogo češće primjenjuje hiperbola, s iznimkom reklama, u kojima se stvari preuveličavanjem uljepšavaju.

Iako je također riječ o leksičkome izboru uvjetovanu pojedinom situacijom, disfemizam se upotrebljava upravo iz razloga suprotna onomu zbog kojega se upotrebljava eufemizam. Eufemizam štiti (jezik kao štit) od moguće uvrede, to jest gubitka čijega obraza, a disfemizam napada (jezik kao oružje) i vrijeđa tuđi obraz. Za razliku od eufemizma disfemizmi su, dakle, napadačke prirode, pa ne začuđuje da oni zbog toga privlače mnogo više pozornosti. Veliku je pozornost u našoj široj javnosti svojim disfemističnim govorima privukao npr. izvršni dopredsjednik nogometnoga kluba Dinamo Zdravo Mamić¹².

Izvor disfemizmu/eufemizmu je, međutim, jednak – tabu¹³. Iako se u današnje vrijeme na velika usta govori o slobodi govora, ipak u društvu, pa nazivalo ono sebe i demokratskim,

¹¹ O problemu velikoga i maloga slova u takvim riječima čitajte u idućemu broju *Hrvatskoga jezika*. (napomena Uredništva)

¹² Na jednoj konferenciji za novinare Zdravko Mamić agresivno je napao jednoga novinara, pri čemu mu je, među ostalim, rekao: „Ti si pokvareni lažov, monstrum, mučki provokator... Budalo jedna. Kretenu jedan. Prestani lagat ovaj napačeni narod...” Izvor: <https://www.youtube.com/watch?v=HKzwdpVi1XA>, datum zadnjega posjeta: 25. rujna 2014. Broj posjetitelja: 1 361 000 (op. autora).

¹³ „Tabu je ono što se ne smije spominjati i ono o čemu se ne smije raspravljati.” (Anić i Goldstein 1999.)

postoji mnoštvo tabua. Jedan od najvećih jest rat, pa se u medijima, unatoč činjenici da u svijetu bjesne mnogi ratovi, izbjegava njegovo imenovanje. Umjesto toga upotrebljavaju se eufemizmi kao *kriza*, *napetosti*, *napadi* i sl.

S tabuima se ljudi nose na dva različita načina. Naime, dok će neki ljudi izbjegavati uporabu riječi koje zvuče slično riječima kojima se označuje tabu, drugi će te riječi upotrebljavati kao šalu, ali i da šokiraju sugovornika. Eufemizam imenuje tabuirani predmet ublaženo i počesto uljepšano, dok disfemizam imenuje tabuirani predmet drastičnije i ružnije nego što on to stvarno jest.¹⁴ Dok je eufemizam vrlo čest i u svakodnevnim situacijama i njime se koriste sve društvene skupine i pojedinci (uz iznimku

djece i adolescenata, za koje običavamo kazati da su jedini iskreni i izravni), dakle odraslo društvo u cjelini, kod disfemizma nije tako. Onaj tko upotrijebi disfemizam automatski će se eksponirati, poglavito ako je riječ o javnome govoru, javnoj osobi ili o političkoj propagandi. Bolinger tvrdi da je za razliku od eufemizma, koji je opća pojava, disfemizam mnogo selektivniji. Prema njegovu mišljenju „eufemizam je grijeh svakoga od nas, a disfemizam samo nekih pojedinaca”¹⁵.

Što se funkcionalnih stilova tiče, disfemizam se ne pojavljuje ni u znanstvenome stilu (osim ako nije predmet istraživanja kao u našem slučaju) ni u administrativnome stilu, koji je oslobođen ikakvih subjektivnih stavova, to jest izražavanja osobnih odnosa prema denotatu. U novinskome stilu može se pojaviti u polemičkim oblicima i kritikama koje se spuštaju na osobnu razinu¹⁶, vrlo je čest u suvremenoj hrvatskoj književnosti, osobito prozi, što se može protumačiti kao sloboda književnoga stvaralaštva, ali i kao jeftin marketinški trik za privlačenje čitateljske publike. U razgovornome se stilu disfemizam pojavljuje najčešće, i to u žargonu mladih kao izraz identifikacije sa skupinom, ali i onih nešto starijih koji zbog društvenoga položaja nastupaju u javnosti, a nisu upoznati s činjenicom da bi javni nastup u civiliziranome građanskom društvu trebao biti usklađen s normama javnoga političkog govora, koji bi u najmanju ruku – trebao biti lišen disfemizama.

.....
Eufemizam u jeziku služi kao
štit od uvrede, odnosno gubitka
obraza.
Disfemizam u jeziku služi kao
oružje jer napada i vrijeđa tuđi
obraz.
.....

¹⁴ Usp. Adams 1985., bilješka br. 2.

¹⁵ Bolinger, Dwight 1999. *Language – The Loaded Weapon*. New York. Str. 119.

¹⁶ I među znanstvenicima u čestim polemikama oko standarda, standardizacije, statusa i naziva hrvatskoga jezika, pravopisa i sl. upotrebljavaju se brojni disfemizmi koji ne dolikuju akademskoj razini (na primjer, *kupusara* i *krpež*).